

ENCICLOPEDIA IMAGINARIILOR DIN ROMÂNIA

IV

Imaginar religios

Această lucrare a fost sprijinită prin proiectul Ministerului Cercetării și Inovării CCCDI-UEFISCDI, număr proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0326/49 PCCDI, în conformitate cu PNCDI III.

© 2020 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,

sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

Enciclopedia imaginariilor din România / Corin Braga (coord. general). – Iași: Polirom, 2020. – 5 vol.

ISBN 978-973-46-8183-9

Vol. 4: *Imaginar religios* / vol. coord. de Ioan Chirilă. – 2020. – Conține bibliografie. – Index. –

ISBN 978-973-46-8263-8

I. Braga, Corin (coord.)

II. Chirilă, Ioan (coord.)

7

Printed in ROMANIA

ENCICLOPEDIA IMAGINARIILOR DIN ROMÂNIA

CORIN BRAGA

(coordonator general)

IV

Imaginar religios

Volum coordonat de

IOAN CHIRILĂ

POLIROM
2020

Religie și social

László Holló

Introducere

De două mii de ani, creștinismul și socialul conlucrează. Diferitele culte creștine au ca obiect principal, alături de venerarea lui Dumnezeu – datorită poruncii lui Iisus Hristos –, slujirea omului. În cadrul Evangheliei, Iisus Hristos a propovăduit pocăința personală, exercițiul urmării lui Dumnezeu și iubirea aproapelui, ceea ce s-a manifestat în dragostea față de fiecare seamăn, în special prin ajutorarea văduvelor, orfanilor, bolnavilor și, în general, a persoanelor ajunse la marginea societății.

Asumarea responsabilității sociale înseamnă deci grija pentru aproapele. Această slujbă de caritate este, împreună cu iubirea lui Dumnezeu, esența credinței creștine (*Marcu 12, 29-31*). Toate cultele creștine izvorăsc din învățătura lui Iisus Hristos, iar pe parcursul mileniilor practica și doctrina socialului, în cadrul diferitelor culte, au evoluat într-un mod aparte.

Acest studiu privind religia și socialul abordează contextul asumării responsabilității sociale a creștinismului, prin prisma diferitelor confesiuni existente în România. De-a lungul secolelor, implicarea creștinismului în societate și regândirea socialului din perspectiva valorilor creștine nu au fost doar apanajul unei confesiuni. Bisericile creștine sunt preocupate de o ordine dreaptă și umană de conviețuire socială. Astfel, învățătura socială catolică include declarațiile magisteriului Bisericii Romano-Catolice cu privire la problemele sociale și conviețuirea umană, în general. Aceste declarații prezintă o ordine socială evlavioasă pentru a asigura o viață bună, bazată pe rațiune și revelație divină. Se bazează pe principiile personalității, solidarității și subsidiarității, precum și pe principiul binelui comun. Bisericile protestante nu au magisteriu în sens catolic. Etica socială evanghelică de astăzi, elaborată de reprezentanți importanți ai acestei confesiuni, solicită perceperea responsabilității globale creștine, orientată asupra conceptului biblic, considerată bază comună. Învățătura socială ortodoxă este mai puțin dezvoltată, dar a ieșit în evidență mai ales după prăbușirea comunismului. Sinodul Episcopilor de la Moscova a publicat în anul 2000 „Bazele doctrinei sociale a Bisericii Ortodoxe Ruse”. În iunie 2016, Consiliul Panortodox s-a preocupat să-și actualizeze atitudinea față de lumea contemporană, acordând o importanță majoră formulării unei învățături sociale comune ortodoxe.

Capitolul de față este structurat în trei subcapitole principale, dintre care primul are un caracter teoretic introductiv și vizează legătura dintre creștinism și zona socială, în general, iar următoarele subcapitole detaliază prezența socialului și dezvoltarea practicii și teoriei sociale din perspectiva Bisericii Catolice și a Bisericii Ortodoxe.

Doctrina socială creștină – „angajarea pentru dreptate”

Omul este o ființă comunitară. Oamenii trăiesc în comunitate cu semenii lor, iar omul creștin trăiește în comuniune și cu Dumnezeu. Răspunsul lui Iisus Hristos la întrebarea învățătorului de Lege cu privire la porunca cea mai importantă a Legii este : cea mai importantă poruncă e dragostea față de Dumnezeu și de semenii (Matei 22, 35-40 ; I Ioan 4, 20). Prin urmare, nu există dragoste față de Dumnezeu fără dragostea față de aproapele. Iar dragostea față de semenii este strâns legată de preocupare pentru relațiile întreținute cu aceștia.

În enciclica socială publicată în anul 1987 sub titlul *Sollicitudo rei socialis*, Papa Ioan Paul al II-lea dezvoltă în această privință ideea conform căreia relația cu societatea, ordinea și mecanismele acesteia nu constituie o atitudine eligibilă în mod arbitrar, ci mai degrabă este o adevărată chestiune de conștiință ce nu poate fi ocolită de nimeni. Enciclica spune : „Fiecare trebuie să devină conștient de acest fapt”, tocmai pentru că el se raportează în mod direct la „conștiință, care este izvorul deciziilor morale” (Papa Ioan Paul al II-lea, 1987, p. 9). În punctul 3 din enciclica *Populorum progressio* a Papei Paul al VI-lea, acesta explică faptul că „problema socială, care a dobândit o dimensiune mondială, intenționează să semnaleze, înainte de toate, un *fapt moral*, care își are fundamentul în analiza obiectivă a realității”.

Pentru ca poporul lui Dumnezeu să se poată ridica la nivelul așteptărilor impuse prin această obligație de conștiință, Biserica Catolică și cea Evanghelică au elaborat – în baza moștenirii lui Hristos – o doctrină socială de sine stătătoare, conținând acele directive și norme care servesc ca îndreptar pentru relațiile interumane și pentru raporturile sociale, economice și politice. În același timp, aceste directive și idei vin să-i încurajeze pe credincioșii lui Hristos și pe fiecare om de bună-credință să colaboreze în privința dezvoltării structurii sociale, luând în considerare aceste principii de etică socială, deoarece „prezentarea și răspândirea doctrinei sociale fac parte din misiunea de evanghelizare proprie Bisericii. Și pentru că este o doctrină ce are drept scop de a călăuzi comportamentul persoanelor, din ea derivă *angajarea pentru dreptate*, în funcție de rolul fiecărei persoane, de chemare și de împrejurări. Denunțarea rezelor și a nedreptăților face parte din misiunea de evanghelizare în domeniul social, care este un aspect al funcției profetice a Bisericii” (Papa Ioan Paul al II-lea, 1987, p. 41). Ca atare, această învățătură face parte din viziunea creștină asupra lumii.

O astfel de învățătură oficială și sub această denumire există în cadrul Bisericii Creștine abia după apariția enciclicei *Rerum novarum*, publicată de Papa Leon al XIII-lea în 1891, însă practica creștină a iubirii aproapelui precedă cu mult învățătura în sine, fiind prezentă încă din perioada Bisericii timpurii. În istoria bimilenară a creștinătății manifestările sensibilității sociale se regăsesc atât în teorie, cât și în practică. Astăzi, în cadrul Bisericii Catolice, această învățătură cristalizată cu privire la etica socială se regăsește în documentele de etică socială apărute din 1891 încoace (cf. *Texte zur katholischen Soziallehre*, 2007, și pagina web magisteriu.ro) și în principiile fundamentale enunțate în cadrul acestora.

Comparând afirmațiile cu caracter social ale catolicismului și ortodoxismului, vom constata că, deși atât creștinismul apusean, cât și cel răsăritean au avut activități de binefacere de la începuturi, nu se poate afirma că ortodoxia ar dispune de o doctrină socială structurată asemenea catolicismului. În ceea ce privește punctul de plecare spre o posibilă teologie socială ortodoxă, pentru Biserica Ortodoxă Română se are în vedere matricea liturgică specifică împreună-viețuirii creștine în comunitatea celor credincioși. Prezența socială și dialogul Bisericii cu lumea în afara sferei exclusive a diaconiei/filantropiei ca asistență a marginalilor societății includ tot ceea ce înseamnă forme de împreună-viețuire în lume (Ocoleanu și Preda, 2007, pp. 7-8).

De la etica individuală la etica socială

Creștinismul de două mii de ani, iar diferitele culte creștine din momentul nașterii lor au avut ca obiect principal, alături de venerarea lui Dumnezeu – datorită poruncii lui Iisus Hristos –, slujirea omului. Inițial, această năzuință era doar de natură individualistă, în centrul atenției fiind persoana, iar norma sa supremă a fost dragostea față de aproape.

În cadrul Evangheliei, Iisus Hristos nu a propovăduit transformarea structurală a societății, a economiei și a politicii – deși, din punctul nostru de vedere, condițiile existente la acea vreme ar fi constituit un motiv întemeiat în acest sens –, ci pocăința personală și exercițiul urmării lui Dumnezeu în cadrul situației sociale existente. Conținutul acestei viziuni morale asupra existenței își are deci originea, fără îndoială, într-o etică individuală. Ea arată modul în care individul trebuie să se comporte pentru a atinge fericirea (fericirea pământească și mântuirea după moarte). Dragostea față de aproape s-a manifestat concret în iubirea față de fiecare seamăn, dar în special în ajutorarea văduvelor, orfanilor, bolnavilor și, în general, a persoanelor ajunse la marginea societății.

Îndeplinirea normelor de etică individuală de către individ servește, desigur, și la o bună desfășurare a vieții comunitare. Și totuși, pilda samariteanului milostiv (*Luca* 10, 29-37), spre exemplu – în timp ce exemplifică excelent modul în care se comportă un seamăn (în acest caz, un samaritean) sau modul în care trebuie să se comporte cu o persoană jefuită, aproape moartă, căzută la marginea drumului –, nu se preocupă de problema condițiilor din respectiva zonă care permiteau astfel de tâlhării și nu atinge soluția de *etică socială* privind modalitățile de creștere a siguranței pe ruta dintre Ierusalim și Ierihon. Această „indiferență” din perspectiva eticii sociale are în principiu două cauze. Pe de o parte, în predicile Bisericii timpurii este incontestabilă prezența ideii de parusie iminentă (*Romani* 13, 11 ; *Galateni* 6, 10), motiv pentru care modificarea raporturilor și structurilor sociale nu părea foarte presantă în lumina sosirii apropiate a împărăției lui Dumnezeu (vezi ilustrația IV.10).

Pe de altă parte, Biserica timpurie, lipsită de putere și de influență, nu a avut posibilitatea să întreprindă pași semnificativi în direcția modificării ordinii sociale, motiv pentru care s-a considerat drept „comunitatea contrastantă” în raport cu societatea lumescă și astfel, aspirând spre trăirea etosului interior al Evangheliei, a încercat să definească o cale potrivită pentru posibilitățile de conviețuire socială. Inițial, intențiile de etică socială se rezumau la structurile din interiorul comunităților, iar în cadrul comunităților abia dacă se putea face distincția între astfel de intenții și manifestarea personală a iubirii

aproapelui (Anzenbacher, 1999, p. 29). Problemele sociale izvorâte din conviețuirea oamenilor au făcut însă ca, treptat, acest concept al iubirii aproapelui să fie transferat și în sfera socială. Învățăturile corespunzătoare au constituit baza „științifică” a eticii sociale creștine, care cuprinde viziunea socială bazată pe învățătura lui Hristos.

Fundamentele doctrinei sociale creștine: Sfânta Scriptură și dreptul natural

Valorile morale și culturale ale Sfintei Scripturi definesc de două milenii comportamentul uman creștin, atitudinea și responsabilitatea față de cei nevoiași. Apostolii s-au preocupat amănunțit în epistolele lor de chestiunea bunurilor materiale. Au arătat că cei credincioși trebuie să folosească aceste bunuri în mod corespunzător, fiind vorba de daruri primite de la Dumnezeu. Nu trebuie să le folosească doar pentru a-și asigura propria existență, ci și pentru susținerea cauzei lui Dumnezeu și pentru ajutorarea fraților cu adevărat nevoiași. Cu privire la ultimul aspect există și o poruncă apostolică: „luați parte la nevoile sfinților ; iubirii de străini dați-i urmare” (*Romani* 12, 13); „numai să ne aducem aminte de săraci, ceea ce tocmai m-am și străduit să fac” (*Galateni* 2, 10); „purtați-vă sarcinile unii altora și așa veți împlini legea lui Hristos” (*Galateni* 6, 2).

Este de înțeles această preocupare, deoarece primele comunități creștine erau alcătuite în mare parte, deși nu în totalitate, din credincioși săraci, chiar lipsiți de orice mijloace materiale (de exemplu, sclavi) (*1 Corinteni* 1, 26-29; *Iacob* 2, 1-6). Epistolele din Noul Testament conțin numeroase indicații cu privire la felul în care credincioșii ar trebui să-și folosească bunurile materiale în scopul ajutorării celor nevoiași : cu voie bună, fiecare după puterea sa, cu belșug, cu plăcere (*Matei* 6, 3; *2 Corinteni* 8, 12; 9, 7; *1 Timotei* 6, 17-19; *Iacob* 2, 2-4; *1 Ioan* 3, 16-17). Sunt numeroase pildele care dovedesc faptul că membrii comunităților timpurii au luat în serios aceste indicații apostolice (*Luca* 8, 3; 9, 58; *Fapte* 2, 44-47; 4, 34-37; 11, 29; 20, 35; 24, 17; *Romani* 15, 26; 16, 1-2; *2 Corinteni* 8, 2; *Filipeni* 4, 16). În epistole se remarcă atenționările adresate credincioșilor mai avuți (*1 Timotei* 6, 17; *Iacob* 1, 9-10; 2, 6.15-16; 5, 4). Desigur că se găsesc în Sfânta Scriptură și pasaje care sunt menite să descurajeze lenea și traiul pe seama altora (*2 Tesaloniceni* 3, 7-12), tânjirea după belșug, lăudăroșenia cu bogăția (*1 Timotei* 6, 9-10), deosebirea defavorabilă a celor săraci (*Iacob* 2, 2-4), dar, în același timp, ne învață și despre mulțumire (*1 Timotei* 6, 6-8; *Filipeni* 4, 11-14). În spatele enunțurilor menite să încurajeze întrajutorarea se pot recunoaște, în mod clar, poruncile date și promisiunile făcute de Dumnezeu Israelului, precum și multitudinea de pilde din Vechiul Testament (*Ieșirea* 23, 11; *Deuteronomul* 8, 17-18; 15, 7; 15, 12-14; 26, 12; *1 Paralipomena* 29, 12; *Rut* 2, 15; *Iov* 31, 13-23; *Psalmi* 41, 2; 82, 3; *Proverbe* 11, 25; 19, 7.17; 21, 23; 22, 9; 25, 21; *Isaia* 3, 15; 8, 6; 61, 8; 32, 8; 58, 7.10; *Amos* 5, 24; *Mihei* 6, 8).

Iubirea aproapelui, înrădăcinată în iubirea lui Dumnezeu, „este înaintea de toate o datorie pentru fiecare credincios, dar este și datorie pentru întreaga comunitate eclezială, și aceasta la toate nivelurile sale : de la comunitatea locală a Bisericii particulare până la Biserica Universală în ansamblul său. Și Biserica, în calitate de comunitate, trebuie să practice iubirea. În consecință, iubirea are nevoie și de organizare ca suport pentru o slujire comunitară ordonată. Conștiința acestei datorii a avut un caracter constitutiv

în Biserică încă de la începuturile sale : «Toți cei care credeau erau împreună și aveau toate în comun : își vindeau proprietățile și bunurile și le împărțeau tuturor, după cum avea nevoie fiecare» (*Fapte 2, 44-45*). Luca ne spune lucrul acesta legându-l de un fel de definiție a Bisericii, enumerând câteva dintre elementele sale constitutive, printre care adeziunea la «învățătura apostolilor», la «comuniune» (*koinonía*), la «frângerea pâinii» și la «rugăciune» (*cf. Fapte 2, 42*). Elementul comuniunii, aici, inițial nu este specificat. El se concretizează în versetele care au fost citate mai sus : comuniunea constă tocmai în faptul că cei credincioși au toate în comun și că între ei nu mai există diferență între bogați și săraci (*cf. Fapte 4, 32-37*). Această formă radicală de comuniune materială, ca să spunem adevărul, nu s-a păstrat odată cu creșterea Bisericii. Dar nucleul esențial a rămas : în interiorul comunității celor credincioși nu trebuie să existe acea formă de sărăcie care să ducă la refuzarea în cazul unora a bunurilor necesare unei vieți demne” (Papa Benedict al XVI-lea, 2005, p. 20).

În cercuri protestante se iscă de multe ori întrebarea dacă doctrina socială creștină își are sursa de inspirație în Sfânta Scriptură sau în dreptul natural și în științele sociale. Particularitatea doctrinei sociale creștine o vom putea defini, desigur, doar dacă ne raportăm la Sfânta Scriptură. Deoarece credința creștină găsește în Sfânta Scriptură acele certitudini normative care sunt de o importanță decisivă pentru întreaga viață creștină, motiv pentru care definesc atât direcția viziunii eticii individuale, cât și pe cea a eticii sociale. Dacă vorbim, în schimb, de „etica biblică”, atunci trebuie avut mereu în vedere faptul că atât indicațiile etice din cărțile Vechiului Testament, cât și cele din Noul Testament provin dintr-o perioadă și dintr-un spațiu îndepărtate de noi, deci dintr-o societate care este străină de noi din multe puncte de vedere. În ciuda acestui fapt, aceste indicații conțin importante certitudini și norme ale doctrinei sociale, care pot constitui baza unei viziuni complexe asupra societății.

În Sfânta Scriptură, în primul rând, în centrul noii direcții impuse prin intermediul Noului Testament se găsește dubla poruncă a iubirii (*Marcu 12, 28 ; 31 ; Luca 10, 25-28*). Deoarece în anumite circumstanțe oricine poate fi considerat seamăn, chiar și dușmanul, „destinatarul” iubirii la care se face referire și măsura așteptărilor etice sunt stabilite doar de necesitate, adică ne este seamăn cine *are într-adevăr nevoie de ajutor* (*Luca 10, 29-37*).

Doctrina socială catolică consideră însă că, pe lângă revelația dumnezeiască, dreptul natural constituie o sursă *de același rang*. În constatările sale, se bazează atât pe dreptul moral natural, cât și pe revelație. Papa Pius al XII-lea, în discursul său ținut de Rusalii în 1941, cu ocazia aniversării a 50 de ani de la publicarea enciclicei *Rerum novarum*, vorbea despre acea ordine a lucrurilor care a fost manifestată de Dumnezeu prin intermediul dreptului natural și al revelației.

În acord cu tradiția catolică, Papa propovăduiește, fără echivoc, că Dumnezeu se arată atât prin rațiunea umană, cât și prin lumea creată. El nu s-a ascuns în totalitate de oameni. Și după căderea în păcat, omul și-a păstrat capacitatea rațională cu ajutorul căreia Îl poate recunoaște pe Creator din existența, legile, frumusețile și oportunitatea lumii create (*Romani 1, 19-20 ; Fapte 17, 26-29*). O astfel de revelație dumnezeiască permite extinderea concluziilor asupra diverselor domenii ale realității umane și sociale. Acesta este motivul pentru care papa a acordat o atenție deosebită dreptului natural. În contrast cu ideologiile național-socialismului, fascismului și marxismului, accentuarea dreptului natural părea cea mai potrivită, deoarece acesta este valabil pentru oricine, indiferent de orientarea religioasă.

Cele menționate mai sus sunt rezumate în *Compendiul de doctrină socială a Bisericii* publicat în anul 2004 de Consiliul Pontifical pentru Dreptate și Pace : „doctrina socială catolică are și valoarea de instrument al evanghelizării (Papa Ioan Paul al II-lea, 1991, p. 54), pentru că pune persoana umană și societatea umană în relație cu lumina Evangheliei. Principiile doctrinei sociale a Bisericii, care se bazează pe legea naturală, sunt confirmate și consolidate în credința Bisericii de Evanghelia lui Hristos” (Sodano, 2004, p. 2).

Textele Părinților Bisericii și ale exegeților au un rol important în interpretarea textelor din Sfânta Scriptură până în zilele noastre. În Sfânta Scriptură găsim principiile morale generale care sunt necesare pentru formarea societății, însă cu siguranță nu vom găsi răspunsuri la toate problemele timpurilor noastre : de exemplu, la întrebările legate de manipularea genetică, explozia populației, șomaj sau refugiați, respectiv imigranți economici. Biserica caută soluții pentru problemele specifice ale vremurilor, cunoscând situația istorică, citind „semnele timpului” și valorificând rezultatele cercetărilor științifice, toate acestea cu o rațiune luminată de credință : „Întregul popor al lui Dumnezeu, și mai ales păstorii și teologii, are datoria, cu ajutorul Duhului Sfânt, să asculte cu atenție diferitele limbaje ale timpului nostru, să le discearnă, să le interpreteze și să le aprecieze în lumina cuvântului divin, pentru ca adevărul revelat să poată fi perceput și înțeles tot mai profund și să poată fi prezentat într-o formă mai adecvată” (Conciliul Vatican II, 1965, 44). Această sarcină a fost acceptată de la bun început de învățătorii Bisericii.

În epoca Părinților Bisericii încă nu surveniseră modificări importante în viața societății, motiv pentru care, la acea vreme, problemele sociale nu au constituit subiectul unor discuții detaliate. Ocazional, chestiunile sociale au constituit subiectul preocupărilor, mai ales în ceea ce privește îngrijirea săracilor. Atenționarea privind pericolele bogăției este o idee recurentă, pe care o găsim, prezentată în lumini diferite, atât în *Didache* – în „învățăturile” din secolul al II-lea d.Hr. –, cât și în operele Părinților Bisericii.

Astfel, face parte din învățătura Părinților și din cea mai veche practică a Bisericii convingerea că aceasta este obligată prin vocația ei – ea însăși, slujitorii ei și fiecare membru al ei – să aline necazul celor care suferă, de departe și de aproape, nu doar din „surplusul”, ci și din „necesarul” ei. În fața unor cazuri de necesitate, nu pot fi trecute cu vederea podoabele inutile pentru biserică și accesoriile scumpe pentru cultul divin. Dimpotrivă, ar putea fi obligatorie înstrăinarea acestor bunuri pentru a le procura hrană, băutură, îmbrăcăminte și adăpost celor care nu dispun de aceste lucruri (Ioan Gură de Aur, *In Evangelium sancti Matthaei*, PG 58, 508-510 ; Ambrozie al Milanului, *De officiis ministrorum*, PL 16, 139-141 ; Possidius, *Vita sancti Aurelii Augustini Hipponensis episcopi*, PL 32, 53).

Următoarea atenționare gravă vine de la Sf. Vasile cel Mare : „Ce ai primit în administrare nu păstra ca bunul tău propriu ! Pâinea care vă prisosește este pâinea celui flămând ; haina care îți atârnă în garderobă este haina celui gol ; banul pe care îl ții ascuns este banul săracului ; faptele de caritate pe care voi nu le săvârșiți sunt tot atâtea nedreptăți pe care le comiteți” (Vasile cel Mare, *Homilia in illud Lucae*, PG 31, 276) (vezi ilustrația IV.11). Sf. Augustin este cel care a rezumat într-o manieră frapantă esența acestei învățături : „Surplusul celor bogați este proprietatea celor săraci” (Augustin, *Enarrationes In Psalmos* 147, PL 37, 1922).

În afară de problemele sociale legate de sărăcie – pe care le tratează în principal în opera sa intitulată *De Civitate Dei* –, Sf. Augustin se preocupă deja de chestiuni precum

necesitatea descentralizării puterii. El argumentează că mai multe state mici, care să trăiască în bună vecinătate și să colaboreze între ele, ar fi capabile să servească mai eficient bunăstarea comunității.

Dezvoltarea învățaturii și a practicii eticii sociale creștine

După cum am menționat deja mai sus, „doctrina socială” a luat ființă sub această denumire doar la sfârșitul secolului al XIX-lea, însă în cadrul creștinătății au existat practici chiar și fără o astfel de „doctrină socială” sau „etică socială”. A existat deci o practică ce corespunde cu principiile acestei doctrine dintr-o perioadă în care nici nu se cristalizase încă „învățătura socială” așa cum o cunoaștem astăzi. Din nenumăratele practici ale Bisericii vom selecta, în scop exemplificativ, câteva activități sociale practicate de-a lungul istoriei creștinătății.

Activitatea socială a creștinilor din primele secole era direcționată în primul rând spre cei care nu își puteau asigura singuri mijloacele de trai, deci cei care erau în pericol să ajungă sub limita subzistenței. Erau considerați săraci și, în general, nevoiași cei care nu își puteau câștiga pâinea cea de toate zilele (în această categorie intrau în primul rând orfanii, bolnavii, văduvele etc.). Însă deja în secolele IV-V era considerat un lucru ieșit din comun ca funeraliile propriilor morți să se facă pe cheltuiuala comunității. O instituție particulară a activității sociale creștine timpurii era grija pentru robi: creștinii îi ajutau pe acei frați care, pe parcursul prigoanelor, au ajuns în robie. O altă dovadă a unei moralități de înalt nivel poate fi recunoscută în felul cum se îngrijeau de confrății lor de credință aflați în călătorie.

Pe când în Imperiul Roman statul îi ajuta pe cei nevoiași în perioade de mare foamete prin intermediul unor acțiuni cum ar fi împărțirea de cereale (*frumentum publicum*), ajutor de care beneficiau doar cetățenii romani, practica creștinilor era diferită. Actele lor de caritate nu aveau caracter întâmplător și discriminativ, nu îi ajutau doar pe membrii propriei comunități, ci și pe alții. Un exemplu în acest sens găsim în perioada foametei din primul deceniu al secolului al IV-lea, când creștinii „au adunat într-o singură comunitate mulțimea persoanelor din oraș care sufereau de foame și au împărțit pâine *tuturor*”. Desigur că aceste încercări aveau caracter de etică individuală. Chiar dacă în unele cazuri – spre exemplu, prin intermediul ordinului văduvelor – au îmbrăcat o formă instituționalizată, ele nu și-au propus ca obiectiv rezolvarea problemelor sociale ca atare, într-o formă instituționalizată.

Predecesorul spitalului de astăzi apare în Imperiul Roman odată cu transformarea treptată a creștinismului în religie de stat, sub forma unor instituții care preluau și sarcina îngrijirii celor săraci și care erau evident legate de religia creștină. De asemenea, am putea menționa și Ordinul Benedictin, înființat de Sfântul Benedict în secolul al VI-lea, ordin care prin deviza *ora et labora* a reușit să răspândească practica agriculturii în rândul popoarelor care s-au așezat după migrație. Începând din secolul al XI-lea, Ordinul Camaldulenzilor (Congregatio Camaldulensis), bazat la rândul lui pe regulile stabilite de Benedict, a avut o contribuție remarcabilă în domeniul agriculturii și mai ales în cel al silviculturii.

Din Evul Mediu vom aminti ca exemple demonstrative două comunități distincte, organizate în scopul rezolvării unor chestiuni eminentamente sociale: Frăția Constructorilor de Poduri (Frères pontifes – Fratres pontifices) și Ordinul Trinitarienilor, pentru răscumpărarea

prizonierilor. Acestea au fost niște organizații care prin vocațiile lor au constituit răspunsuri la chestiunile sociale specifice epocii, aflându-se în mod explicit în serviciul comunității și servind binele public al societății de atunci.

Rețeaua excelentă de drumuri construită în perioada Antichității de autoritățile foarte centralizate ale Imperiului Roman trebuia întreținută în Evul Mediu fără a avea la dispoziție o astfel de putere centrală. Carol cel Mare a încercat să repare rețeaua de drumuri și să creeze căi navigabile, însă, după moartea sa, statul a intrat în faliment din această cauză. Astfel, a existat o problemă socială a epocii, respectiv chestiunea construirii și întreținerii drumurilor și podurilor. La această problemă a epocii Biserica a răspuns preluând dirijarea construcțiilor. În timpul celei mai fervente exaltări religioase, în primele secole ale celui de-al doilea mileniu, construirea podurilor era considerată un act de caritate, iar în acest scop, la mijlocul secolului al XII-lea, s-a înființat în sudul Franței Ordinul Constructorilor de Poduri, care era împărțit în trei frății, și anume cea a cavalerilor, cea a călugărilor și cea a fraților constructori. Această organizație pe jumătate bisericească, pe jumătate lumească a construit și a întreținut drumuri, poduri și bacuri, servind comunitatea cu acordul papei.

O altă problemă socială apărută în secolul al XII-lea a fost chestiunea creștinilor căzuți prizonieri în perioada Cruciadelor și a Reconquistei (recucerirea Peninsulei Iberice, respectiv alungarea maurilor musulmani). În scopul rezolvării acestei chestiuni s-a înființat în 1198, cu acordul Papei Inocențiu al III-lea, Ordinul Trinitarienilor, adică Ordinul pentru Răscumpărarea Prizonierilor (*Ordo Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum*). Membrii ordinului își asumau sarcina de a-i elibera pe creștinii care sufereau în prizonieratul păgânilor, dacă trebuia, chiar cu sacrificarea propriei persoane. Lângă mănăstirile lor au înființat spitale și refugii pentru îngrijirea prizonierilor.

Membrii Ordinului Trinitarienilor și-au găsit locul și în epoca modernă, iar în perioada războaielor antiotomane importanța lor a crescut. De-a lungul timpului, ordinul a căpătat o importanță spirituală și diplomatică. Prin conduita lor aleasă, prin diplomație, prin cunoștințele acumulate și viața ascetică strictă, membrii acestui ordin și-au îndeplinit misiunea: eliberarea prizonierilor.

Menționarea acestor două ordine are un caracter pur exemplificativ, deoarece educația începută în școlile capitulare și continuată, mai apoi, de ordinele educaționale a constituit, de asemenea, îndeplinirea unei sarcini sociale. Astfel, activitatea fiecărui ordin călugăresc reprezenta un răspuns la o anumită chestiune socială. În această categorie intră activitatea educațională a diferitelor ordine, dar și activitatea unor ordine care se ocupau de asistență medicală și de întreținerea unor spitale sau orfelinate.

Doctrina socială a Bisericii Catolice – documente fundamentale

Magna Carta a învățaturii sociale creștine

Învățătura socială a Bisericii a luat naștere ca răspuns ecleziastic la procesul de formare a clasei burgheze și a liberalismului, în secolele XVII-XIX, la revoluții și la emancipări naționale și, mai ales, la problemele sociale cauzate de industrializare.

La adversitatea politică și ideologică a epocii față de Biserică, răspunsul oferit inițial de Biserica Catolică a constat în consolidarea propriei unități interioare și în refuzul idealurilor epocii. Biserica, aflându-se într-o stare de nedumerire față de acea lume schimbătoare, a simțit în curând pe propria piele greutățile schimbării: problema clasei muncitoare, exploatarea și zdruncinarea ordinii sociale. Au fost inițiate acțiuni de întra-jutorare în toată lumea. În acest context, au existat câteva organizații care au avut o activitate binecuvântată, cum ar fi: asociațiile aflate sub patronajului Sfântului Vincențiu din Franța și Asociația Kolping din Germania.

Învățătura socială sistematică a Bisericii Catolice a fost elaborată de magisteriul ecleziastic, prin intermediul enciclicelor referitoare la chestiunile sociale din ultimii 130 de ani. Deși aceste enciclice răspund, sub forma unor documente ocazionale, la probleme stringente ale epocii, în zilele noastre ele alcătuiesc deja o doctrină socială bine conturată și structurată. Având în vedere că ele vin tocmai ca niște răspunsuri la problemele social-economice ale diverselor epoci, enciclicele trebuie interpretate în lumina respectivelor dezbateri social-politice. Ele pun bazele și abordează temele cele mai importante ale învățaturii catolice în domeniul social, precum munca și capitalul, proprietatea, fraternitatea și spiritul creștin, legea și dreptatea, Biserica și statul, societatea, pacea, persoana umană, familia și educația.

Prima enciclică este *Rerum novarum* a Papei Leon al XIII-lea (vezi ilustrația IV.12), publicată la 15 mai 1891, care pune bazele doctrinei sociale a Bisericii cu un puternic accent pe problema muncitorească. Deși a întârziat puțin – mișcarea socialistă a reacționat mai rapid la provocările societății industrializate (redactarea Manifestului Comunist în 1848; înființarea Asociației Internaționale a Muncitorilor, adică Prima Internațională Comunistă, în 1864) –, Biserica Romano-Catolică a reușit să formuleze o doctrină de morală socială, prin care a contribuit la aprofundarea în conștiința publică a politicii sociale și a necesității legilor sociale. A arătat faptul că sistemul economic de factură capitalistă nu înseamnă neapărat și o luptă a claselor, fiindcă munca și capitalul se află într-o relație de dependență reciprocă. Astfel, doar o reglementare dreaptă a raportului celor doi factori interdependenți – munca și capitalul – va putea conduce spre o colaborare. În același timp, papa evidențiază, pe de o parte, dreptul la proprietate și, pe de altă parte, întâietatea muncii față de capital, deoarece primul element este mai apropiat de om decât al doilea (*Rerum novarum*, 4-5).

Cu ocazia aniversării a 40 de ani de la publicarea enciclicei *Rerum novarum*, Papa Pius al XI-lea, în cadrul enciclicei sale publicate în 1931 sub titlul *Quadragesimo anno*, în umbra regimurilor totalitare și într-o perioadă de gravă criză economică, s-a preocupat mai ales de chestiunea sistemului social. În cursul dezvoltării doctrinei sociale catolice el a introdus, pe lângă iubire, conceptul solidarității, în locul totalitarismului, subsidiaritatea, iar împotriva individualismului și colectivismului extrem, personalitatea.

În enciclică apare prima dată definiția principiului subsidiarității: „este interzis să se treacă de la atribuțiile persoanelor la atribuțiile comunității toate treburile pe care persoanele le pot realiza prin forțe și capacități proprii și, la fel, trecerea a tot ceea ce o comunitate mai mică, organizată la nivel inferior, poate realiza și asigura în atribuțiile unei autorități mai mari și organizate la nivel superior este o injustețe și totodată un păcat grav, considerându-se că răstoarnă ordinea firească a societății, deoarece toate activitățile sociale prin esență și puterea lor lăuntrică au obligația să sprijine părți ale societății unitare, însă niciodată nu au voie să le distrugă sau să le încorporeze” (Papa Pius al XI-lea, 1931, p. 79).

Deși Papa Pius al XII-lea nu a publicat o enciclopică de etică socială, acesta și-a făcut publică învățătura la începutul anilor 1940 prin intermediul mesajelor radio transmise, a căror idee centrală recurentă a fost prezentarea necesității efortului pentru atingerea păcii mondiale. În discursul său de Crăciun, din 24 decembrie 1944, Papa Pius al XII-lea a recomandat democrația ca forma cea mai corespunzătoare a ordinii sociale.

Alegerea Papei Ioan al XXIII-lea și Conciliul Vatican II au stabilit un nou drum atât pentru doctrina socială a Bisericii Catolice, cât și pentru Biserică în sine. Cu ocazia aniversării a 70 de ani de la publicarea enciclicei *Rerum novarum*, în 1961, Papa a publicat enciclica intitulată *Mater et magistra*. Enciclica adoptă o poziție față de toate problemele importante ale sistemului social. Subliniază importanța organizării statale sociale de tip intervenționist, însă în același timp evidențiază și responsabilitatea indivizilor și a grupurilor mai mici sau mai mari.

Tuturor credincioșilor din întreaga lume, precum și tuturor oamenilor de bună-credință

Doi ani mai târziu, tematica centrală a enciclicei Papei Ioan al XXIII-lea, intitulată *Pacem in terris*, este pacea mondială. Pornind de la drepturile omului, se schițează un concept de pace viabil pentru întreaga lume, menit să dezamorseze Războiul Rece de la acea vreme. Papa subliniază: „Tuturor oamenilor de bunăvoință le revine astăzi obligația imensă să restabilească raporturile de conviețuire în societate pe adevăr, dreptate, iubire și libertate: raporturile dintre indivizi, raporturile dintre cetățeni, raporturile dintre cetățeni și stat, raporturile dintre state și, în sfârșit, raporturile dintre indivizi, familii, structurile intermediare și state, pe de o parte, și comunitatea mondială, pe de altă parte. Este o obligație nobilă pentru fiecare, căci constă în a face să domnească pacea adevărată în ordinea stabilită de Dumnezeu” (Papa Ioan al XXIII-lea, 1963, p. 163). Papa Ioan al XXIII-lea a extins la întregul popor al lui Dumnezeu cercul celor care poartă responsabilitatea socială. Cu aceste cuvinte ale papei, invitația la exercitarea ecumenică a responsabilității sociale este formulată în mod expres.

Conciliul Vatican II s-a preocupat de situația oamenilor din lumea modernă și a definit diversele sarcini comunitare, cu precădere în decretul său privind apostolatul laicilor, intitulat *Apostolicam actuositatem*, și în constituția pastorală intitulată *Gaudium et spes*. „Biserica are îndatorirea permanentă de a cerceta semnele timpurilor și de a le interpreta în lumina Evangheliei, astfel încât să poate răspunde, într-un mod adaptat fiecărei generații, la întrebările fără sfârșit ale oamenilor asupra sensului vieții prezente și viitoare și asupra relației reciproce dintre ele. Așadar, lumea în care trăim, precum și așteptările, aspirațiile și caracterul ei adesea dramatic trebuie cunoscute și înțelese” (Conciliul Vatican II, 1965, 4).

În enciclica sa din anul 1967, intitulată *Populorum progressio*, Papa Paul al VI-lea aduce în centrul atenției problematica țărilor subdezvoltate și rămase în urmă din punct de vedere economic. Prin teza sa principală, conform căreia „dezvoltarea este noua denumire a păcii”, el prezintă importanța ajutorării țărilor subdezvoltate prin prisma păstrării păcii mondiale.

Dezvoltarea despre care vorbim aici nu se limitează la o simplă dezvoltare economică. Căci, pentru a fi adevărată, dezvoltarea trebuie să fie multilaterală, trebuie să fie garantată

tuturor oamenilor și întregii persoane. Unul dintre specialiștii în domeniu a subliniat pe bună dreptate acest lucru : „Nu putem accepta separarea aspectului economic de aspectul uman pentru a judeca dezvoltarea, independent de civilizația în care s-a desfășurat. În centrul atenției trebuie să fie omul, fiecare ființă umană, fiecare comunitate, de la cel mai mic până la omenire” (Ioan Paul al II-lea, 1967, p. 14).

În 1971, Papa Paul al VI-lea a sărbătorit jubileul de 80 de ani al enciclicei *Rerum novarum* prin scrisoarea sa apostolică intitulată *Octogesima adveniens*. Și în această enciclică – deoarece înainte de a deveni papă a vizitat Africa și America de Sud, iar cele văzute l-au marcat –, el vorbește despre posibilitățile de dezvoltare ale unor state și națiuni, menționând că „cei mai favorizați trebuie să renunțe la unele din drepturile lor pentru a pune cu liberalitate mai mare bunurile lor în slujba celorlalți” (Papa Paul al VI-lea, 2013, p. 13). A atras atenția, deja din acea vreme, la limitele ecologice ale creșterii economice și a încercat să stabilească liniile directoare ale acțiunii politice (cf. Papa Paul al VI-lea, 2013, p. 21).

Papa Ioan Paul al II-lea a îmbogățit și el șirul documentelor care tratează problemele sociale. În enciclica sa din anul 1981, intitulată *Laborem exercens*, a abordat problematica muncitorească din acea epocă. A subliniat demnitatea muncii, caracterul personal și creativ al acesteia față de mecanizare și automatizare. În acest sens, cuvintele enciclicei *Laborem exercens* sunt foarte adecvate : „Trebuie subliniat faptul că elementul constitutiv în acest progres și, de asemenea, modul cel mai adecvat de a-l verifica în spiritul dreptății și al păcii, pe care Biserica îl proclamă și pentru care ea nu încetează să se roage [...] este reevaluarea continuă a muncii omului atât din punctul de vedere al finalității ei obiective, cât și din punctul de vedere al subiectului oricărei munci, adică omul”. Pe de altă parte, „nu putem să nu fim frapați de un fapt tulburător de proporții imense : că există un număr imens de oameni care nu au un loc de muncă [...] fapt care, fără îndoială, demonstrează că, în interiorul fiecărei comunități politice și în relațiile dintre ele la nivel continental și mondial, există ceva în neregulă cu organizarea muncii și a locurilor de muncă, și tocmai în punctele cele mai critice și de maximă importanță socială” (Papa Ioan Paul al II-lea, 1987, p. 18).

Această idee a dus-o mai departe în enciclica sa intitulată *Sollicitudo rei socialis* (1987) și s-a ocupat din nou de problema relațiilor internaționale. Constatând divizarea lumii în țări bogate și sărace, precum și faptul că lumea este supusă structurilor păcatului, a atras atenția asupra necesității unei schimbări radicale, respectiv a unui mod de acționare bazat pe valori etice : „Este de dorit ca atât bărbații, cât și femeile lipsiți de o credință explicită să se convingă de faptul că piedicile aflate în calea unei dezvoltări depline nu sunt doar de ordin economic, ci depind de atitudini mai profunde, pe care oamenii le pot considera valori absolute. De aceea este de dorit ca toți aceia care, într-o măsură sau alta, sunt răspunzători de asigurarea unei «vieți mai umane» pentru semenii lor, indiferent dacă sunt sau nu inspirați de o credință religioasă, să devină pe deplin conștienți de nevoia urgentă a unei schimbări a atitudinilor spirituale care definesc relațiile fiecărui om cu sine însuși, cu aproapele, chiar și cu comunitățile umane cele mai îndepărtate, și cu natura însăși ; iar toate acestea, în virtutea unor valori superioare cum ar fi binele comun sau, pentru a relua fericita expresie a enciclicei *Populorum progressio*, dezvoltarea deplină «a întregii persoane și a tuturor oamenilor»” (Papa Ioan Paul al II-lea, 1987, p. 38).

Cu ocazia evenimentelor din 1989-1990 și cu ocazia aniversării a 100 de ani de la publicarea enciclicei *Rerum novarum*, Papa Ioan Paul al II-lea – prin enciclica publicată

în 1991 și intitulată *Centesimus annus* – pune din nou în centrul atenției „lucrurile noi” ale noilor timpuri, atrăgând atenția asupra necesității rezolvării problemelor din societatea modernă. În cadrul aceluiasi mesaj a făcut și o sinteză a doctrinei sociale a Bisericii : „învățătura și răspândirea doctrinei sociale a Bisericii țin de misiunea ei evanghelizatoare și constituie o parte esențială a mesajului creștin, fiindcă această învățatură îi arată consecințele directe în viața societății și încadrează munca zilnică și lupta pentru dreptate în mărturia dată lui Hristos Mântuitorul. Ea este și o sursă de unitate și de pace în fața conflictelor ce izbucnesc inevitabil în domeniul economic și social. În acest fel devine posibilă trăirea noilor situații fără a înjosi demnitatea transcendentă a persoanei umane nici în ființa proprie, nici la adversari, precum și găsirea căilor de soluționare corectă” (Papa Ioan Paul al II-lea, 2002, p. 5).

Cu ocazia sărbătoririi Apostolilor Petru și Pavel, în data de 29 iunie 2009, Papa Benedict al XVI-lea a publicat enciclica intitulată *Caritas in veritate*. Probabil publicarea acestui text tocmai înaintea forumului G8 (forul de colaborare a celor mai dezvoltate șapte țări din lume din punct de vedere economic și a Rusiei) care a avut loc între 8 și 10 iulie nu a fost o coincidență. Enciclica sistematizează bazele teologice și de credință ale doctrinei sociale, dovedind în mod convingător că, deși corectitudinea este considerată principiul de bază al eticii sociale, aceasta are doar un caracter secundar față de iubire, precum și faptul că eforturile depuse în scopul atingerii unor rezolvări la nivel instituțional se situează pe locul secund după exercitarea moralei sociale (Papa Benedict al XVI-lea, 2009, pp. 6, 9).

Papa face referire la importanța majoră a enciclicelor *Populorum progressio* și *Sollicitudo rei socialis*. Aceste documente indică dezvoltarea ca fiind obiectivul doctrinei sociale, însă pentru el această dezvoltare nu înseamnă doar un progres material cristalizat într-un nivel mai ridicat de bunăstare, ci și o dezvoltare a „omului în totalitatea sa”, care corespunde imaginii catolice despre om (Papa Benedict al XVI-lea, 2009, p. 11). O atenționare gravă este aceea că „drepturile presupun obligații fără de care acestea se transformă în arbitrar” (Papa Benedict al XVI-lea, 2009, p. 43). Este specific felul în care papa ne atenționează cu privire la cele două extreme atunci când vine vorba de relația noastră cu mediul natural. Conform documentului, astăzi există pericolul ca omul „să considere natura un tabu de neatins ori, dimpotrivă, să abuzeze de ea” (p. 48). Față de aceste două extreme, papa ne solicită să folosim darurile naturii într-o manieră responsabilă, în folosul omului.

În ceea ce privește problemele economice, el nu caută cauzele acestora în globalizare, respectiv în sistemul de instituții politico-economice ale lumii, ci le găsește mai degrabă în problemele etice (a se înțelege : imoralitatea) ale oamenilor care sunt la cârma acestui sistem de instituții. În același timp, vede soluția, pe de o parte, în ordinea politică globală bazată pe principiul subsidiarității, iar pe de altă parte, în formele neguvernamentale ale solidarității sociale.

Prima enciclică de sine stătătoare a Papei Francisc (vezi ilustrația IV.13), intitulată *Laudato si' (Lăudat să fii)* și purtând subtitlul „despre îngrijirea casei comune”, promulgată la 24 mai 2015, vorbește în primul rând despre subiecte de ordin social și despre noțiunea dreptății sociale. Lumea are nevoie de o ecologie cuprinzătoare în serviciul adevărului, ne învață papa. Spiritualitatea creștină „propune un mod alternativ de a înțelege calitatea vieții și încurajează un stil de viață profetic și contemplativ, capabil să se bucure profund fără a fi obsedat de consum. Este important să primim o veche

învățătură, prezentă în diferite tradiții religioase și în Biblie. E vorba de convingerea «mai puțin este mai mult»” (Papa Francisc, 2015, p. 222).

Scrisorile enciclice papale atrag atenția asupra unor noi puncte de vedere în discuțiile privind problemele sociale ale respectivelor epoci, punând astfel și bazele profesionale ale practicii bazate pe doctrina socială a Bisericii.

În decursul istoriei sale, îndeosebi în ultimii 100 de ani, Biserica nu a renunțat niciodată să pronunțe „cuvântul ei de drept” în privința problemelor vieții sociale. Continuând să expună și să actualizeze bogata moștenire a doctrinei sociale catolice, Consiliul Pontifical pentru Dreptate și Pace a editat în anul 2004 un *compendiu* cu tot acest material, prezentând în mod sistematic fundamentele doctrinei sociale catolice (Consiliul Pontifical pentru Dreptate și Pace, 2007). Lucrarea arată cum doctrina socială catolică are și valoarea de instrument al evanghelizării (Papa Ioan Paul al II-lea, 2002, p. 54), pentru că pune persoana umană și societatea umană în relație cu lumina Evangheliei. Principiile doctrinei sociale a Bisericii, care se bazează pe legea naturală, sunt confirmate și consolidate în credința Bisericii de Evanghelia lui Hristos.

Începând cu prima enciclopedică socială, apărută în anul 1891 sub titlul *Rerum novarum*, Sfântul Scaun s-a opus în permanență prin enciclice atât abuzurilor sistemului capitalist, cât și soluțiilor socialiste venite ca răspuns la aceste abuzuri, incluzând violența revoluționară, ateismul militant și desființarea proprietății private. Totuși, doctrina socială a Bisericii nu este o „a treia cale” între *capitalismul liberal* și *colectivismul marxist* și nici o alternativă posibilă la alte soluții mai puțin radicale și opuse între ele, ci „mai degrabă ea constituie o categorie aparte. Nu este nici o ideologie, ci mai degrabă formularea corespunzătoare a rezultatelor unei reflecții atente asupra realităților complexe ale existenței umane în societate și pe plan internațional, în lumina credinței și a tradiției Bisericii. Scopul ei principal este acela de a interpreta aceste realități, determinând conformitatea sau dezacordul lor cu liniile învățaturii Evangheliei despre om și despre chemarea lui, o chemare care este, în același timp, pământească și transcendentă, precum și de a oferi o orientare comportamentului creștin. Prin urmare, ea nu ține de domeniul ideologiei, ci de cel al teologiei și, în special, al teologiei morale” (Papa Ioan Paul al II-lea, 1987, p. 41).

Doctrina Bisericii Ortodoxe privind problemele de etică socială

În creștinismul răsăritean, ca și în cel apusean, activitățile de ordin social izvorâte din porunca lui Hristos referitoare la iubirea aproapelui, care treptat căpătau o formă tot mai instituționalizată, se desfășurau în apropierea mănăstirilor. În vecinătatea acestora se construiau încăperi mai mici sau mai mari – așa-numitele „bolnițe” – care se pretau la îngrijirea bătrânilor, persoanelor cu deficiențe și a bolnavilor. Ocazional aici erau primiți și călători, iar săracii erau ajutați cu pomeni.

În timp ce Biserica apuseană era interesată încă de la începuturi de o perspectivă rațională asupra credinței, în Biserica răsăriteană, sub influența Liturghiei, accentul a fost pus pe elementul mistic. Cultura răsăriteană care înconjoară Biserica Ortodoxă este caracterizată de apariția timpurie a statalității și de o tradiție foarte veche. Una dintre

caracteristicile acestui fapt – spre deosebire de cultura apuseană – este o legătură mai strânsă între forțele politice și cele religioase. Divizarea Imperiului Roman și influența bizantină au împărțit creștinismul în două sfere culturale diferite. În Apus influența popoarelor germanice a fost decisivă, pe când în Răsărit creștinismul a acceptat particularitățile culturii răsăritene. Modelul bizantin al relației dintre Biserică și stat se oglindește în termenul „simfonie”, ceea ce a condus la competiția și unirea tradiției răsăritene a sacralității puterii cu tradiția Bisericii creștine independente.

Secularizarea Bisericii Ortodoxe Române, care își are baza în creștinismul bizantin, a avut loc fără ca aceasta să fie nevoită să treacă prin crizele culturale generate de Reformă, revoluții și Iluminism. În Europa, teoreticienii modernității, precum Thomas Morus, John Locke, J.-J. Rousseau, Thomas Hobbes, Adam Smith și alții, sunt reprezentanți ai culturii apusene. Creștinismul răsăritean și, ca parte a acestuia, Biserica Ortodoxă Română, inspirându-se din tradiția răsăriteană și datorită situației istorice aparte, nu au participat la elaborarea bazelor filosofice ale statului modern. Astfel, Biserica Ortodoxă Română și-a putut păstra mai bine particularitățile teologice, devenind mai liberă în sens cultural. A fost mult mai puțin expusă efectelor socioculturale în comparație cu Bisericile apusene. Tocmai de aceea, reacția la consecințele modernizării și la schimbările sociale nu a fost atât de importantă.

În istoria Bisericii Ortodoxe Române trebuie avut în vedere și un alt aspect specific. În privința relației acesteia cu puterea statală există două tradiții distincte. Pe de o parte există tradiția istorică și bisericească din Moldova și Țara Românească, iar pe de altă parte s-a impus tradiția din principatul Transilvaniei. În cazul primelor două formațiuni statale, datorită influenței teologiei bizantine și situației istorice, un rol mai important i-a revenit domnitorului, pe când în Transilvania Biserica Ortodoxă, neavând o autoritate domnească de religie ortodoxă, a legitimat mai degrabă episcopul, respectiv mitropolitul aflat în funcție.

Creștinismul social în Biserica Ortodoxă Română

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în statul modern european problema cea mai importantă a constituit-o dreptatea socială, iar în cadrul acesteia, problema muncitorească. Ca răspuns la această provocare, fiecare Biserică creștină, inclusiv Biserica Ortodoxă Română, a încercat să elaboreze o doctrină socială bazată pe propriile fundamente teologice. Creștinismul social dezvoltat inițial într-un mediu catolic constituie cea mai de încredere viziune asupra acestei problematice, iar reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române au preluat și au adaptat această viziune și au încercat să ofere răspunsuri cu ajutorul acestui creștinism social la chestiunile sociale ale epocii. În această privință, una dintre cele mai importante personalități ale secolului XX a fost Bartolomeu (Vartolomei) Stănescu, care avea să devină episcop. După terminarea studiilor de teologie ortodoxă, între anii 1905 și 1912, acesta a studiat sociologia și dreptul la Sorbona, participând în același timp și la cursurile de teologie protestantă și catolică. Parisul acelor ani a fost mediul cel mai propice pentru cunoașterea reacțiilor Bisericilor protestante la excesele teoretice și practice ale liberalismului și ale industrializării, precum și a doctrinei sociale fundamentate de Papa Leon al XIII-lea prin publicarea scrisorii enciclice *Rerum novarum*, în care erau prezentate principiile demnității umane, ale solidarității și bunului comun.

Pentru vizualizarea imaginii, vă rugăm să consultați volumul nr. 4 al Enciclopediei imaginariilor din România. Volumul a fost publicat la Editura Polirom în anul 2020 și poate fi achiziționat de aici: <https://www.polirom.ro/web/polirom/carti/-/carte/7380>

În acest context, studierea activității lui Bartolomeu Stănescu este deosebit de recomandabilă, deoarece, pe lângă accentuarea unilaterală a actelor de caritate bazate pe credința creștină specifică ortodoxiei, acesta reușește să combine în mod excepțional tradiția teologică ortodoxă cu analiza sociologică a societăților moderne. „La începutul anului 1920, în jurul lui Bartolomeu Stănescu se naște Cercul de Studii Social-Creștine Solidaritatea. Cercul de studii adună clerici și laici, însă nu se definește prin dimensiunea clericală sau non-clericală, ci prin faptul că membrii fondatori sunt teologi sau «intelectuali idealiști», precum Ștefan Bogdan (chimist, alături de Nicolae Iorga și Alexandru C. Cuza, care a fost unul dintre liderii Partidului Naționalist Democrat, iar mai târziu deputat din partea Partidului Național Liberal), Șerban Ionescu (profesor de teologie morală la București), Vasile Ghe. Ispir (absolvent de studii teologice la University of Oxford și profesor de teologie la București)” (Raiu, 2013, p. 109).

Ideea „creștinismului social” nu a reușit însă să prindă rădăcini în România, fiindcă lipsea un partid care să-și pună pe propriul stindard viziunea democrației creștine de factură apuseană. Nici din interiorul Bisericii Greco-Catolice nu a existat o astfel de influență, deși aceasta a întreținut o puternică legătură cu liderii Partidului Național Țărănesc. După cel de-al Doilea Război Mondial, fiecare partid „istoric” a inclus în programul propriu valorile religioase care țineau de sfera creștinismului social, însă această preocupare s-a dovedit a fi târzie.

În aceste circumstanțe, Bartolomeu Stănescu considera reînnoirea Bisericii Ortodoxe o prioritate maximă, fiindcă recunoscuse în mod clar faptul că „creștinismul românesc [...], deși se exprimă printr-o consistentă viață liturgică, nu reușește să inspire o religiozitate a românilor de tip rațional, ci mai degrabă instinctiv” (Raiu, 2013, p. 115).

După preluarea puterii de către comuniști este ales din anturajul lui Bartolomeu Stănescu noul patriarh, Justinian Marina, care încearcă să continue drumul deschis de Stănescu, însă obiectivul său adevărat era deja limitat la găsirea unui *modus vivendi* cu puterea comunistă.

Prăbușirea regimului comunist ca urmare a evenimentelor politice din 1989-1990 repune în discuție preocuparea legată de găsirea unui spațiu intermediar în care loialitatea civilă și cea religioasă să se poată completa spre binele comun. Biserica Ortodoxă Română își duce propria viață separată de reprezentanții puterii politice. Pentru asigurarea materială a clerului, cel puțin parțială, acceptă patronatul statului, iar în schimb, de multe ori, puterea politică încearcă să o mențină sub influența sa, păstrând totodată o distincție clară între sfera politică și cea religioasă.

În Europa de azi, toate statele își pun problema asigurării asistenței sociale de calitate prin parteneriate public-privat, invitând mediul privat la asumarea responsabilității sociale. Statul român are un avantaj: Bisericele creștine, care au o bogată tradiție a filantropiei. În spațiul românesc, Bisericele au fost cei dintâi furnizori de servicii sociale, prin activitatea caritabilă pe care au desfășurat-o bazându-se pe elementele centrale ale aspectului social al Sfintei Scripturi. După 50 de ani de ateism, societatea românească descoperă această contribuție istorică a Bisericii la binele comun.

Relația dintre stat și culte este marcată de tradiția istorică prin prezența unei Biserici majoritare, dar și de existența unor minorități religioase substanțiale. Statul român, prin Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, actul normativ care reglementează organizarea și funcționarea cultelor religioase, precum și raporturile acestora cu autoritățile publice, „recunoaște cultelor rolul spiritual, educațional, social-caritabil, cultural și de parteneriat social, precum și statutul lor de factori ai păcii sociale” (Legea nr. 489/2006, art. 7, 1) și „sprijină activitatea cultelor recunoscute și în calitate de furnizori de servicii sociale” (Legea nr. 489/2006, art. 10, 7) în țară, precum și în străinătate. Acest cadru legal favorizează activitatea filantropică a bisericilor din România.

În Biserica Ortodoxă Română, tradiția așa-numitelor „bolnițe” trăiește și astăzi. Pe plan social-caritabil, continuând tradiția în condiții moderne, Patriarhul Daniel al Bisericii Ortodoxe Române (vezi ilustrația IV.14) a înființat o serie de instituții sociale, precum: Cabinetul Stomatologic Sf. Pantelimon, Iași (1993); Asociația Medicilor și Farmaciștilor Ortodocși din România (AMFOR), Iași (1993); cantine pentru săraci la Iași, Pașcani, Dorohoi, Hârlău (1993-1995); Dispensarul policlinic Sfinții Apostoli Petru și Pavel, Iași (1998); Centrul de Diagnostic și Tratament Providența, Iași (2000); Centrul de Pelerinaj Sfânta Parascheva, Iași (2000); Centrul de Educație și Informare Medicală Providența II Iași (2002); Fundația Solidaritate și Speranță, Iași (2002); Institutul Social-Caritativ Diaconia, Iași (2003); Centrul de Pelerinaj Sf. Apostol Pavel al Patriarhiei Române (2008); agenția de pelerinaj Basilica Travel a Patriarhiei Române (2008); Centrul Social-Medical Sf. Mare Mucenic Pantelimon, Olănești (2008); Centrul Socio-Medical Sf. Spiridon Vechi al Arhiepiscopiei Bucureștilor, București (2009) ș.a.

În scopul ajutorării nevoiașilor Biserica Ortodoxă Română a încheiat un protocol de cooperare cu Guvernul României în domeniul incluziunii sociale, în special pentru ajutorarea persoanelor defavorizate, și nenumărate protocele de cooperare cu diferite ministere privind parteneriatul „Asistență medicală și spirituală”: cu scopul prevenirii și combaterii abandonului școlar; pentru integrarea socială a foștilor deținuți, pentru integrarea pe piața muncii a persoanelor traficate; pentru măsuri de sprijinire a familiilor preoților din parohiile sărace; pentru proiectul „Împreună pentru servicii sociale mai bune”; pentru proiectul FORTE (Formare trainică pentru parteneriat social); pentru asigurarea asistenței religioase ortodoxe în Sistemul Administrației Naționale a

Penitenciarelor ; pentru campania „Donează sânge, salvează o viață ! ” ; pentru îmbunătățirea asistenței medicale la sate, precum și în vederea extinderii programului social-filantropic „Masa Bucuriei”.

Fundamentele concepției sociale a Bisericii Ortodoxe

În ciuda faptului că ortodoxia este prezentă în mai multe Biserici autocefale – cu luarea în considerare a specificului local –, există totuși o singură Biserică Ortodoxă. Această unitate se manifestă în ciuda diferențelor și se bazează pe același tezaur al credinței, taine, ordinea liturgică și dreptul canonic, chiar dacă în cadrul ortodoxiei există câteodată tensiuni între Bisericile naționale. Tocmai de aceea, documentul adoptat în 13-16 august 2000 la Moscova de către Sinodul Episcopal al Bisericii Ortodoxe Ruse cu titlul „Biserică și societate sau fundamentele concepției sociale a Bisericii Ortodoxe Ruse” poate fi considerat un punct de vedere al ortodoxiei, formulat în baza tradiției ortodoxe, cu privire la chestiunile sociale, relația statului cu Biserica, respectiv o serie întregă de probleme relevante din punct de vedere social. În același timp, nu poate fi interpretat ca o doctrină socială în terminologia occidentală, deoarece, după cum spunea ieromonahul Petru Pruteanu în prefața ediției în limba română din anul 2005, „această concepție nu a fost numită nici «doctrină» și nici «învățătură» și nici altfel, pentru că problemele dezbătute în acest document nu se referă la dogme și nu sunt nici măcar teologumene, ci sunt păreri conceptuale de morală și atitudine civică, elaborate și prezentate în baza principiului dinamic al Tradiției Bisericii” (Sinodul episcopal jubiliar al Bisericii Ortodoxe Ruse, 2000, p. 2). Documentul are totuși o importanță deosebită, deoarece este cel în care, în timpurile mai recente, o Biserică Ortodoxă ia atitudine în mod oficial în privința unor chestiuni de ordin social. El prezintă bazele istorico-teologice ale doctrinei sociale ortodoxe, respectiv chestiunile esențiale și actuale ale moralei sociale în accepțiune ortodoxă. Tratează numeroase domenii relevante din punct de vedere social, relația dintre Biserică și stat, națiune și politică, precum și subiecte cum ar fi munca, proprietatea, dreptul secular, familia și societatea, bioetica, ecologia, știința, cultura, respectiv relațiile internaționale, globalizarea și secularizarea.

Tratând aceste chestiuni sociale, Biserica Ortodoxă Rusă – în calitatea sa de cea mai mare Biserică autocefală a creștinătății răsăritene – oferă o viziune ortodoxă pentru evaluarea evoluțiilor contemporane din punct de vedere etic și, prin punctul său de vedere specific, declanșează un dialog cu Bisericile apusene, cu reprezentanții doctrinei sociale protestante și catolice.

Concluzii

România este o țară-punte între Orient și Occident, punct de răscruce între Europa Centrală și Europa Orientală. Deoarece creștinismul determină identitatea religioasă a locuitorilor României, ei aparținând majoritar religiei ortodoxe și religiei catolice (de rit latin și de rit bizantin), alături de cultele protestante, precum și de celelalte culte creștine, prezentarea noastră despre conexiunea dintre religie și social se bazează pe elementele

centrale ale aspectului social al Sfintei Scripturi. Chiar dacă în Sfânta Scriptură nu există modele sociale, criteriile direct transferabile indică certitudini fundamentale care pot fi regăsite în motive biblice : recunoașterea universală a demnității umane, libertatea, ajutorarea nevoiașilor, pacea, dreptatea și protejarea creației. Cercetarea noastră despre religie și social se axează deci, pe de o parte, pe acest aspect al teologiei creștine, iar pe de altă parte, pe analiza specificității învățaturii despre social a cultelor creștine existente în România.

În cadrul dialogului interreligios de azi, observăm înmulțirea încercărilor din partea unor autori din lumea occidentală și din Răsăritul creștin, folosind diferitele tradiții, pornind de la aspectele sociale ale învățaturii Sfintei Scripturi și a experiențelor lumii contemporane, de a scoate preocupările sociale din sfera exclusivă a filantropiei. Aprofundarea sistematică a lecturilor și a meditațiilor pe tema relației teologie-politică, Biserică-societate este menită să ducă la o reconsiderare a raportului teologiei cu celelalte discipline profane care se ocupă de fenomenele din spațiul public.